

O'ZBEK TARIXIY ROMANI POETIKASI HAQIDA AYRIM XULOSALAR

Zokir Rahimov

Farg'ona davlat universiteti
professori, filologiya fanlari doktori

Annotatsiya: maqolada o'zbek tarixiy romani taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari, Odil Yoqubovning tarixiy romanlari poetikasi tadqiqi, polifonik talqin imkoniyatlari yuzasidan olingan xulosalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, polifonik roman, tarixiy-biografik roman, badiiy konflikt, davr, muhit, xarakter, shaxs.

НЕКОТОРЫЕ ВЫВОДЫ О ПОЭТИКЕ УЗБЕКСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА

Закир Рахимов

Профессор Ферганского
государственного университета, доктор
филологических наук

Аннотация: в статье рассматриваются особенности развития узбекского исторического романа, исследование поэтики исторических романов Одила Якубова и выводы, сделанные на основе возможностей полифонической интерпретации.

Ключевые слова: исторический роман, полифонический роман, историко-биографический роман, литературный конфликт, эпоха, среда, персонаж, личность.

SOME CONCLUSIONS ON THE POETICS OF THE UZBEKISTAN HISTORICAL NOVEL

Zokir Rakhimov,

Professor of Fergana state university,
doctor of philology

Annotation: the article presents the specific features of the development of the Uzbek historical novel, the study of the poetics of Odil Yakubov's historical novels, and the conclusions drawn from the possibilities of polyphonic interpretation.

Keywords: historical novel, polyphonic novel, historical-biographical novel, literary conflict, era, environment, character, person.

O'zbek tarixiy romanchiligi o'z taraqqiyotida murakkab davrni bosib o'tgan bolsa-da, tarixiy shaxslar siymosini badiiy talqin etish an'anasini izchillik bilan rivojlantirib bordi. Tarixiy roman muallifi ma'lum bir davrning asosiy g'oyasini, uning ziddiyatlarini, qalamga olingan ijtimoiy hayotning turli jihatlarini talqin etish jarayonida o'zlikni anglashga, tarixiy shaxslarning badiiy siymosi orqali ularning tarix sahnasidagi faoliyatini o'sha davr ruhida kitobxonga yetkazishga intildi.

Davrning turfa xil ziddiyatlarini mujassamlashtiruvchi tarixiy shaxslar o'sha muhit voqeligini yuzaga chiqarishda ijodkor xayoloti hamda mahorati orqali badiiy asarlarda o'z ifodasini topdi.

XX asr tarixiy romanchiligida mazmun va shakl jihatdan poetik tasvir an'analarida bosqichma-bosqich yangilanish jarayonlari kuzatildi. Ya'ni Abdulla Qodiriy boshlagan an'analar 40-yillarda Oybek tomonidan, 70-80-yillarga kelib Odil Yoqubov, Pirimqul Qodirov, Mirmuhsin kabi yozuvchilar mahorati hisobiga yuksalish va poetik yangilanish jarayonini boshdan kechiradi. Natijada, istiqlol yillarida Muhammad Ali, Nurali Qobul, Isajon Sultonlarning tarixiy romanlari yuzaga kelishiga zamin hozirladi. Shuningdek, tarixiy romanchilikning tadrijiy taraqqiyoti, uning mavzu va janriy ko'rinishlarini jahon va istiqlol adabiyotshunosligi nuqtayi nazaridan baholash zaruratini yuzaga chiqardi.

Tarixiy romanchilik taraqqiyotini bevosita ijtimoiy-estetik tafakkur rivojining mahsuli sifatida e'tirof etish o'rinli. Ma'lumki, ijtimoiy davrning yetakchi xususiyatlarini o'zida mujassamlashtirgan tarixiy shaxslar, o'z navbatida, oila, jamiyat, muhit va tarixiy voqelik ta'sirida shakllanadi va harakat qiladi. Bu esa tarixiy romanning mavzu jihatdan ko'lamini, obrazlar galereyasi talqinida tarixiy muhitni anglash imkonini beradi. Tarixiy romanlar mavzu ko'lamining kengayishi poetik talqin va tasvirdagi yangilanish tamoyillarini yuzaga keltirganligini ko'rish mumkin.

O'zbek tarixiy romanchiligi o'ta murakkab davrni bosib o'tish bilan bir qatorda, tarixiy voqelik va shaxslar qismatidan guvohlik beruvchi ziddiyatlarni badiiy talqin etishda davom etdi. Yozuvchi asarlari so'z san'atining badiiy qudratini namoyon qila olgan noyob durdonalar ekanligi boshqa tarixiy romanlar bilan qiyoslash jarayonida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Sharq va G'arb adabiyotida tarixiy mavzudagi asarlarning ta'siri va XX asrdagi jahoniy taraqqiyoti, inson estetik tafakkuridagi evrilishlar tarixiy romanlarning tadrijiy evolyutsiyasi bilan bir qatorda, mavzu ko'lamini ham yanada kengaytirdi va tarixiy romanchilikning yangi ufqlarini namoyon qildi. Tarixiy romanlar genezisi xalq og'zaki ijodidagi an'analar bilan birga, jahon, rus va sharq adabiyotining ilg'or tamoyillarini ham o'zida mujassamlashtirgan holda taraqqiy etdi. Shuning uchun Valter Skottning tarixiy romanchilikdagi an'analari o'zbek romanchiligida ham badiiyat mezonlariga singdirilganligi adabiy aloqalarning o'ziga hos samarasi sifatida namoyon bo'ldi.

Tarixiy-biografik romanlarning shakllanishi va taraqqiyotida Oybekning o'rni beqiyos bo'lsa, keyinchalik bu ijodiy an'analarning badiiy imkoniyatlarini O.Yoqubov, Mirmuhsin, P.Qodirovlar yanada kengaytirdilar. Ular ushbu yetakchi an'analar asosida tarixiy-biografik romanlarda tarixiy davr pafosi, tarixiy shaxslar dramatzimini yuksak pardalarda talqin etishga erishdilar.

“XX asr o'zbek adabiyotida ... Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek, Beruniy, Ibn Sino, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi ulug' shoirlar, olimlar va davlat arboblari haqida ancha baquvvat asarlar yaratilgan. Bu borada, ayniqsa, Odil Yoqubov va Pirimqul Qodirov kabi adiblarimizning xizmati diqqatga sazovordir”¹. Natijada, “... har jihatdan tarixiy roman talablariga javob beradigan asarlar yaratishga asos bo'ladigan maktab yaratildi (“Navoiy”, “Abay yo'li”, “Ulug'bek xazinasi”, “Ko'hna dunyo”, “Yulduzli tunlar”, “Avlodlar dovoni”))”². Ayniqsa, “O.Yoqubovning 70-80-yillarda yaratilgan tarixiy mavzudagi “Ulug'bek xazinasi” va “Ko'hna dunyo” asarlari faqat adib ijodida emas, o'zbek romanchiligi rivojida

¹ Шарафиддинов О. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2019. – Б.17.

² Қўшжонов М. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б.438.

ham yangi bir bosqichni tashkil etadi”³. Buning ta’sirida “Yozuvchi (O.Yoqubov) o‘zbek romani poetikasiga ko‘pgina yangiliklar olib kirdi. Xususan, u o‘zbek tarixiy-polifonik romaniga asos soldi”⁴.

Odil Yoqubovning tarixiy romanlarida xronotop ta’siri juda murakkab davrlarni shakllantirish, badiiylik zaminiga singdirish, makon va zamon silsilasini haqqoniy tasvirlash imkonini berdi. Tarixiy romanga xos xususiyatlardan biri – zamon, makon konsepsiyasining ijodkor ruhiyatiga, asar badiiy g‘oyasiga hamohanglikda namoyon bo‘lishi bilan ajralib turishi “Ulug‘bek xazinasini”, “Ko‘hna dunyo” romanlarida ham kuzatiladi. Ana shu badiiy konsepsiyaning har ikki tarixiy romanning voqealar zanjiriga singdirib yuborilganligi xarakterlar dramatzimini kuchaytirish imkonini yaratdi.

Adib “Ko‘hna dunyo” romanida ikki buyuk alloma – Abu Rayhon Beruniy hamda Abu Ali ibn Sino hayotining murakkab, ziddiyatli jihatlarini turfa xil jug‘rofiy kengliklarda ifodalasa-da, badiiy makonni badiiy vaqtning hukmiga bo‘ysundira oldi. Asarda ziddiyatlar, tuhmatlar, adolatsizliklar zamiridagi kurashlar umumiy makon va zamon oralig‘ida yuz berganligi, hukmdorlarning fojiaiy qismatlari poetik talqinlarda ifodalandi.

Ulug‘bek Mirzo qalbini larzaga keltirgan tarixiy voqelik, qirq yildan ortiq hukmronligi davridagi ma’naviy xazinaning barbod bo‘lishiga tobora ishonchi ortib borishi, bu holatdan afsus va nadomat chekishi iztirobli ruhiy qiynoqlar iskanjasidagi xarakter qirralarini namoyon etadi. Yozuvchi Mirzo Ulug‘bekning shohlik, olimlik, otalik, insoniylikka xos xarakter xususiyatlarini, ruhiy-ma’naviy iztiroblar girdobida kechgan umrining so‘nggi lahzalarini teran anglab

³ Норматов У. Янги ўзбек адабиёти. – Тошкент: Университет, 2007. – Б.170.

⁴ Sodiq Sanjar. Yangi ozbek adabiyoti tarixi. – Тошкент: O‘qituvchi, 2019. – Б.523.

yetganligini, o‘zaro kurashlar, ziddiyatlar, dramatik vaziyatlarni badiiylashtirishda tarix haqiqatiga asoslangan holda talqin etadi.

Mirzo Ulug‘bekni saltanat emas, balki ma’naviy qadriyat va an’analarning parchalanishi, ota va o‘g‘il ziddiyatlari larzaga soladi. Tarixiy romandagi badiiy konfliktning keskinlashishi esa dramatismning kuchayishiga, tasvirning qabariq yuzaga chiqishiga imkon yaratadi. Mirzo Ulug‘bek toj-u taxt uchun kurashning murakkabliklarini ich-ichidan his etgan sayin, muhit fojiasini yanada teranroq anglay boshlaydi. Mirzo Ulug‘bek va Abdullatif o‘rtasidagi nizolarda otalik, shohlik, olimlik kechinmalari o‘rtasidagi ziddiyat tarixiy voqealar silsilasida yanada yorqinroq ifodalanadi.

Odil Yoqubov o‘zining tarixiy romanlarida davrning murakkab muhiti, tarixiy sharoitni teran anglagan holda Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Abdullatif, Ali Qushchi kabi tarixiy va to‘qima obrazlar qalb kechinmalarini talqin etishda badiiy konfliktlar silsilasidan samarali foydalanib, qahramonlar xarakter-xususiyatlarini teran tasvirlashga erishadi.

“Ko‘hna dunyo” romanidagi poetik o‘zgarishlar polifonik talqinning badiiyati matndagi imkonini kengaytirgan. Romanda qo‘llangan hikoya-rivoya usulidagi o‘ziga xosliklar, ayniqsa, hikoya qilish jarayonidagi muallif nutqi yoki muallifning xolis va munosabatli nutqi, personaj bilan birlashgan nutqi ijtimoiy muhit va murakkab tarixiy davr ruhini ifodalashga xizmat qiladi.

Tarixiy asarda ilgari surilgan ijodkorning badiiy g‘oyasi qanchalik muhim bo‘lsa, uni yuzaga chiqaruvchi mazmun ham shunchalik dolzarblik kasb etadi, ijodkorning ijodiy individualligini ta’minlovchi badiiy uslubni yuzaga chiqaradi. Uslub adibning barcha tarixiy asarlari namoyon bo‘lishi, o‘tmishga xos hayot haqiqatini badiiy obrazlarda berish, personajlar hayotidagi muammolar yordamida davrning eng murakkab ziddiyatlarini ko‘rsatish, tarixiy romanda davr ruhini

namoyon qilish bilan dialektik bog‘liqlikda asar kompozitsiyasi yaxlitligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Tarixiy roman umumxalq tilidagi ta’sirchan jihatlarni qamrab olishi va estetik zavq berishi bilan bir qatorda, umumxalq tilining jozibadorligi va badiiyligini, milliy xarakterlarni asosli talqin etish imkonini beradi. Adibning har ikki romanidagi talqinlar realistik tasvirga asoslangani uchun tarixiy shaxslar nutqidagi o‘ziga xos tamoyillar, eng ziddiyatli tarixiy voqelik badiiy talqini esa ijodkorning individual uslubiga xos jihatlarni dalillar asosida aniqlash va asosli xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Asar badiiyati va til xususiyatlari ijodkorning individual uslubini o‘rganish, romanda aks etgan davr umumxalq tilining boyliklari, imkoniyati, yozuvchining so‘zdan foydalanish mahorati, til vositalarining estetik qimmatini va emotsional ta’sirchanligini yuzaga chiqarishda namoyon bo‘ladi.

Badiiy uslub nafaqat til vositalari, balki tarixiy romanlarning ichki tuzilishi, sujet va kompozitsion yaxlitligini ta’minlashdagi funksiyasiga ham bog‘liq. Bu esa Odil Yoqubovning o‘ziga xos tasvir uslubi, mahorati, muallif obrazining individualligi, monolog va dialoglarning badiiy til xususiyatini yoritishdagi o‘rni, tarixiy voqelikni sintezlashdagi fantaziyasi, tarixiy va badiiy to‘qima obrazlarni o‘ziga xos uslubda betakror talqin etish mahoratida ko‘rinadi.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шарафиддинов О. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2019.
2. Қўшжонов М. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2018.
3. Норматов У. Янги ўзбек адабиёти. – Тошкент: Университет, 2007.
4. Sodiq Sanjar. Yangi ozbek adabiyoti tarixi. – Тошкент: O‘qituvchi, 2019.

